

JAK UVAŽUJÍ STUDENTI A UČITELÉ O ENVIRONMENTÁLNÍCH TÉMATECH V KONTEXTU PODPORY ZDRAVÍ

Hana HORKÁ

Souhrn:

Stat' prezentuje výsledky výzkumu se studenty učitelství 1. stupně ZŠ o environmentální problematice – konkrétně o otázkách ekologicky šetrného životního stylu v kontextu podpory zdraví. Zmapování myšlení, názorů, postojů a hodnot může ovlivnit obsahové kurikulum přípravného i dalšího vzdělávání učitelů.

Klíčová slova: *environmentální výchova, „eko-pedagogické“ kompetence, vztah k přírodě, postoje studentů a vztah k hodnotám, zdraví, výchova ke zdraví*

Pod vlivem ekologických (environmentálních) tendencí, spjatých ve škole s naplňováním vizí „života v harmonii s přírodou“ a „služby v oblasti přežití“ (srv. Rýdl, 1999: 12) je aktualizována potřeba vysoké kvality komplexní způsobilosti učitele k realizaci ekologické/ environmentální výchovy (dále jen EV), tzn. jeho **ekopedagogické kompetence**.

Frekvence ekologických/environmentálních témat (o biodiverzitě, ozonové díře, skleníkovém efektu, kyselých deštích, klimatických změnách a dalších problémech, včetně způsobů řešení) se ve školním kurikulu nepochybně zvyšuje. Učitel na všech typech škol však potřebuje vědět, jak žáci rozumí problémům, jak o nich přemýšlejí, jaké jsou jejich názory, postoje a hodnoty a jak se reálně chovají. V této souvislosti a s ohledem na významnou roli učitele ve školní EV jsme se snažili provést deskripci obrazu myšlení o environmentálních tématech u studentů učitelství. Zajímá nás jak studenti uvažují o tématech životního prostředí v kontextu podpory zdraví; jakým pojmovým aparátem disponují a jak jsou schopni jej aplikovat při úvahách o uvedených tématech (srv. Horká; Bubeliniová, 2004).

Cílem výzkumu je:

- zachytit názory a myšlenky respondentů týkající se vztahu a chování k přírodě (životnímu prostředí) v kontextu podpory zdraví, identifikovat odlišné názory, resp. různé úhly pohledu respondentů
- zachytit postoje a hodnoty respondentů, které je možné považovat za základ při rozhodování o otázkách péče o životní prostředí.

Na základě teoretické analýzy odborné literatury a zpracovaných relevantních výzkumů (srv. Bubeliniová, 2003) jsme explorativně použili **metodu obsahové analýzy prací** (esejí). Studenti 2. ročníku oboru učitelství 1. st. ZŠ v kombinovaném studiu je vypracovali v rámci předmětu Praktikum ekologické výchovy na téma Hodnoty a životní prostředí v kontextu mého životního stylu ve studijním roce 2004/2005. Esej je přiměla uvažovat o problematice životního prostředí a o ekologicky šetrném životním stylu. S ohledem na **vzorek respondentů** (46 studentů) považujeme zjištěné skutečnosti za relevantní pouze pro daný soubor.

Významovou jednotkou analýzy jsou praktiky péče o životní prostředí u studentů, ukazateli se stal výskyt určitých doporučení. Významovou jednotku jsem zařazovali do analytických kategorií. Ve sledovaném tématu se staly pro studenty zásadními tyto kategorie: **ochrana přírody, dětství a výchova, budoucnost - ohled na další generace, využívání přírody (pozitivní i kriticky), hodnoty a postoje ve vztahu k problémům v životním prostředí, zdraví.**

Výsledky a jejich interpretace

V následující části předkládáme výsledky, které dokládají, jak respondenti uvažují o environmentálních tématech v kontextu životního stylu. Naše interpretace a závěry k jednotlivým analytickým kategoriím doplňujeme o autentické výpovědi respondentů k vytvoření úplnějšího obrazu o jejich myšlení.

Kategorie **ochrana přírody**

Zahrnuje jednání, které participant pokládá za prospěšné přírodě (životnímu prostředí). Dominantní činností je **třídění a recyklace odpadů**. 34 z 46 studentů ve svých esejích pokládá za důležité třídění odpadů (buď sami třídí a recyklují odpad, nebo poukazují na jejich důležitost). Z výzkumného hlediska je zajímavé, že společným znakem většiny participantů v představách ekologického jednání je oblast recyklace a třídění odpadů. Přitom existuje škála činností, které jsou prospěšné životnímu prostředí. Dalším významným znakem pro daný soubor (pro 24 studentů z 46) je zařazování oblasti **úspory vody a energie**, např.:

„Učím se teď s velkým zpožděním více šetřit energií při domácích pracích, věnuji větší pozornost třídění odpadů...“ *„Ve sprše netrávím půl hodiny, zuby si nečistím v tekoucí vodě, částečně třídím odpad, chodím pěšky, jezdím na kole, ale i autem, mnohdy se ohnu pro papír na silnici, neničím okolní prostředí.“*

“...snažím se omezit zbytečné svícení v domě, kupujeme úsporné žárovky.

„...aby se ušetřilo za tepelnou energii, je dobré zatahovat žaluzie hned po setmění a roztahovat po východu slunce...“

„Jehličnany brání ochlazování zdi severním větrem.“

„V kuchyni přísně dodržuji zásady správně zvolené nádoby na vaření...“

„Dala jsem do sborovny papírovou tašku na papírový odpad ...“

“...používání pokliček; televize puštěná, jen když se na ní dívám; jakmile dosáhnu bodu varu, hned snižuji teplotu; kuře v troubě peču zakryté, neboť to trvá kratší dobu; počítač je u nás hojně využíván, proto jej také neničíme stálým zapínáním a vypínáním; zapínání pračky a myčky jen, když jsou zaplněné; šetrné větrání; regulátory topení; dešťová voda na zalévání; myčka, která ušetří vodu; dvojitá volba množství vody na splachování záchodu; vodní baterie jsou v pořádku a neprotékají.“

„Odmalička jsem byla vedená k tomu, že na talíř si mám vzít nebo nechat naložit jen to, co sním.“

„I já svou dceru vedu k tomu, že jídlem, vodou se nemá plýtvat, snažíme se šetřit i elektrickou energii, teplo. Snažím se jí vštípit i to, že třídění odpadů je věc každého. Je to osobní volba. Třídím je pro to, že to považuji za správné, že chci. Ne proto, že se o tom mluví v televizi, ale proto, že je to správné.“

18 z 46 studentů píše v eseji o **přímé ochraně přírody** v oblasti péče o les, o zeleň nebo o krajinu (sázení stromků, úklid lesa, atd.), např.:

„Začali jsme les uklízet, vytvořili jsme tam jezírko, různé cestičky“

„...děti se starají o pořádek v lese.“ „Pomáhala jsem sázet stromky...“

„Nepoužívám žádné jedy a jiné postřiky k ničení plevelu. Ani papriky, které jsou velmi náchylné na mšice nepoužívám žádné postřiky. Ve skleníku chovám žábu, na jaře si donesu malou žabičku, které udělám ve skleníku jezírko a ona přirozeně hubí hmyz. Jak přichází podzim, žabka odskáče do blízkého potoka...“

Asi třetina respondentů poukazuje na problematické používání automobilu: např. „Chodím raději pěšky, dávám přednost jízdě na kole nebo hromadnou dopravou před jízdou autem ...“; „chodit více pěšky a nedělat nic proto, abych vědomě nějakým způsobem narušovala životní prostředí.“; „používám MHD a jízdní kolo“; „Do práce jezdím na kole.“; „Protože bez dopravy to dnes není možné, máme rodinné auto s katalyzátorem výfukových plynů“).

Analýza výpovědí o životním stylu vypovídá o tom, že (až na výjimky) by daný soubor participantů nebylo možné zařadit do kategorie skutečných ochránců životního prostředí, ale spíše do kategorie lidí s omezenou představou ekologického jednání. Hlavní činností v našem souboru je **recyklace a třídění odpadů**. Na druhém místě je snaha o **úspory energie v domácnosti**.

Kategorie **dětství a výchova**

O tom, že raná zkušenost s přírodním prostředím významně ovlivňuje životní postoje (srv. např. Franěk, 2000) vypovídá 24 z 46 studentů. Oceňují **výchovu k lásce a ochraně přírody** u svých nebo svěřených dětí. 22 respondentů vzpomíná na prvotní životní zkušenosti spojené s emocionálními prožitky ve svém dětství, např.:

„Od útlého věku jsem byla vedena k ochraně prostředí kolem nás. Rodiče byli dobrým příkladem v tomto směru.

Na 1. stupni ZŠ jsem navštěvovala kroužek „Ochránce přírody“ a na 2. stupni jsem jsme se v hodinách PV starali o Ekoplochu naší školy“

„Tyto činnosti bezesporu ovlivnily mé další přístupy a přemýšlení.“

„Rodiče mě vždy vedli k tomu, abych měla ráda přírodu a vážila si jí, abych měla radost z každé rostliny, z každého zvířátka.“

„Po celé generace jsme byli vychováváni v našem regionu k úctě k přírodě, ke všemu živému, k půdě a nerostnému bohatství naší oblasti.“

„...pokud se o něčem jako dítě nedovíte od dospělých, ani vás nemůže napadnout, abyste zkoumal na vlastní pěst.“

„Vzpomínám si, že jsem tehdy ráda hodila po příchodu ze školy učení a všechny nešvary s novými spolužáky za hlavu, a odběhla sama pryč z města kousek dál od lidí do přírody, někde k řece, do lesa či mezi louky.“

„Malý začíná objevovat začíná svými krůčky obdivovat kouzla přírody.“

„I já svou dceru vedu k tomu, že jídlem, vodou se nemá plýtvat, snažíme se šetřit i elektrickou energii, teplo.“

„Ale děti se učí rychle, mnohem rychleji než dospělí. Jsou nabití energií a mají chuť podnikat velké věci.“

„Vždyť i můj sotva tříletý synek bere jako samozřejmost třídění domácích odpadů

Kategorie budoucnost - ohled na další generace

21 z 46 studentů zmínilo obavy o budoucnost vlastních dětí (nebo příštích generací) a snaží se navrhnout způsoby řešení, např.:

„Až teprve tehdy si uvědomujeme, že jsme až dosud svým sobeckým způsobem života ukrajovali z čistého životního prostředí svých vlastních dětí.“

„Za chvíli se z nás stanou „skleníkoví lidé“, kteří nebudou odolní proti žádným bakteriím a budou stále nemocní.“

„Pokud se všichni budeme stavět k přírodě tak, jak to vidím já ve svém okolí, nedopadne to v budoucnu pro naše děti dobře.“

„Bohužel v budoucnu bude volné přírody jen ubývat.“

„Jsem ráda, že jsem dospěla k názoru, že je potřeba začít konat, abychom dopřáli dalším generacím ekologicky čistou planetu. Nebo je snad již pozdě?“

„Až teprve nyní, při takto kouzelných chvílkách při pobytu v přírodě, se začínám více zamýšlet nad tím, jak je pro mne důležité, aby mohl můj syn prožívat za několik let stejné okamžiky zase se svými dětmi.“

„Bude vůbec za pár let existovat kousek volné přírody?“

A jak by se dala situace řešit? Studenti navrhují, např.

„Uvažuj globálně, jednej lokálně, změň se individuálně!“

„Možná bych mohla žít méně konzumní život a více myslet na budoucnost svých dětí.“

„Vůči svému synovi mám teď špatné svědomí, že tyto hodnoty se pro mě stávají důležité až teď...“

„byly Bílé Karpaty v roce 1980 vyhlášeny chráněnou krajinnou oblastí. Je proto velmi důležité, aby se tato krajina zachovala pro další generace. Musíme znovu naučit sebe a mladou generaci to, co jsme všichni zapomněli. A to je vážit si přírody a žít v souladu s ní.“

„Nejhorší je, že se situace asi jen tak nezmění, protože jaký politik by si dal do programu snížení průmyslové ekonomiky za účelem zlepšení přírody?“

„Myslím si, že má úloha není jen v dodržování určitých zásad, ale také ve výchově jak vlastních, tak i svěřených dětí.“

„Můj kamarád je velmi ortodoxní ekolog. Nemá rodinu a ani žádnou nehodlá založit. Není prý nutné ještě více zatěžovat již tak přetíženou Zemi. Přivést děti do ovzduší otráveného smogem a jinými toxiny, s vodou, která se nedá pít, ani nápad.“ (??)

Kategorie využívání přírody (pozitivní)

18 z 46 studentů posuzuje význam přírody z osobního hlediska, zejména její hodnotu rekreační, estetickou, ale i poznávací, např.:

„Před přírodou jsme si všichni rovni, není cizinců a domorodců, v přírodě jsme všude doma.“; „Chodíme často do přírody, jezdíme na chatu, na vodu, na hory.“

„Často a rádi chodíme do lesa...“;

„Velice ráda jezdím na hory, kde chodíme na pěší túry.“)

„...výlety do přírody“

„... vandrování, spaní pod širákem, tábory,...

„... poznávat les za každého počasí

„Je snad něco hezčího, než co nám předkládá příroda sama, když se náhodou někdy zastavíme a všimneme si, jak krásný je západ slunce, jak čistý je zurčící potůček, jak klidný a tichý je dnešní večer?“

„Přírody si velice vážím, protože jsem v ní vyrostla.“

„Mám ráda pěší turistiku a cykloturistiku (nejlépe v přírodě)“

Kategorie zdraví

V návaznosti na řešený výzkumný záměr jsme sledovali **kontext ekologicky šetrného životního stylu a podpory zdraví**. Zjistili jsme, že 12 z 46 studentů uvádí ve své eseji explicitně položku **zdraví**. U respondentů vystupuje do popředí vztah zdraví a znečištěné životní prostředí a obavy o vlastní zdraví a zdraví svých dětí.

Např.: *„Zdraví naše a našich nejbližších je to nejcennější, co v životě máme. A právě slovní spojení jako životní prostředí a životní styl s ním velice souvisí.“*

„A zároveň myslím, že pokud se někdo opravdu snaží žít zdravě a zároveň dodržuje všechny zásady ochrany životního prostředí, stává se takovýto život vlastně i jeho životním stylem.“
„... kdyby každý udělal pro životní prostředí alespoň toto minimum, nemusely by se ve vzduchu místo draků vznášet igelitové sáčky a papíry a možná, že by i ubylo alergiků.“

Studenti vnímají ŽP jako rizikový faktor pro kvalitu života, zejména pro zdraví. Hrozbou se stává **styl života nepříznivý k životnímu prostředí**. Konzumní životní styl má podle nich rizikový vliv na ŽP. Ukazuje se, že ztotožňují „zdravý životní styl“ s „ekologickým jednáním“, a proto nelze posuzovat jejich postoj ke zdraví pouze na základě frekvence pojmu „zdraví“ v textu eseje.

Např.: *„Většina dospělých řadí mezi svoje prioritní hodnoty zdraví, lásku, štěstí, ...“*

„Ke správnému životnímu stylu patří zdravá výživa a strava. Nemohu říci, že jím jen nekalorická jídla, ale snažím se jíst pravidelně, nepřejídat se a zahrnovat do svého jídelníčku ovoce, zeleninu, mléčné výrobky a ryby“

„Velice ráda sportuji.“

„Mám ráda pěší turistiku a cykloturistiku (nejlépe v přírodě)“

„Jsem nekuřák.“

„Lhala bych, kdybych tvrdila, vůbec nejezdím autem, nekupuji si někdy věci, které bych snad ani nepotřebovala a demonstruji za zdravé životní prostředí, jako člen Greenpeace někde na náměstích nebo u elektráren.“

„Skvělý nápad jsou EKO farmy. Zvířata tu žijí přirozeně v přírodě na území vyhrazeném, a důstojně. Jistě, že to stojí více peněz, ale to je na druhou stranu dobře. Snížila by se spotřeba a tím i úmrtnost na obezitu. Maso je velmi tučné, hlavně, když zvíře stojí celý život na jednom místě, a špatně stravitelné.“

Výchova ke zdraví (ke zdravému životnímu stylu) se stává **efektivní strategií** pro zlepšování stavu životního prostředí.

Problémy životního prostředí x proekologické hodnoty a postoje

Současný stav ŽP je vnímán jako problémový, jako zdroj zdravotních rizik. Za poškozování je zodpovědný člověk, převládající životní styl, preferování potřeb lidí a neschopnosti se vzdát životního stereotypu, nerespektování hodnot, které se nedají koupit ani zaplatit. Životní styl za hranicí trvalé udržitelnosti si podle nich vyžaduje kvalitativní změnu postojů.

Co se týká kategorie problémy životního prostředí versus hodnoty a postoje jedince, neumožňuje pestrá škála položek respondentů jakýkoliv nárok na zobecnění pro daný soubor. Zmiňujeme tedy jen, že 14 z 44 studentů se vyjádřilo o problémech v oblasti „spíše globální a obecné ekologické problémy“ a 12 z 44 studentů se vyjádřilo o problémech v oblasti „spíše lokální ekologické problémy“.

Lhostejnost a pohodlnost lidí vůči ŽP považují za největší příčinu problémů. Významná je shoda v **odmítání extrémního, omezeného antropocentrického postoje** k ŽP, což lze považovat za pozitivní signál do **budoucnosti**.

Např. „*Volné přírody je stále méně, vytrácí se z našeho okolí, uniká do odlehlých končin, do hor, ale i tam ji pronásledujeme silnicemi, lanovkami a horskými hotely. Z touhy po přírodě přírodu zabíjíme, rozkrajujeme ji na soukromé porce a zavlékáme do ní svůj civilizační komfort.*“

„*To se odráží na životním prostředí, kdy v honbě za něčím, trpí právě životní prostředí, příroda, dochází k devastaci přírody.*“

„*Pěší zóna ustupuje, lavičky mizí a místo nich se kolem náměstí řadí osobní automobily těch, kteří „nemohou“ udělat pár kroků navíc.*“

„*Skutečný problém v našem světě, přírodě v okolním prostředí jsme my a způsob našeho myšlení.*“

„*Někdy je i malé množství důležité a každá i malá činnost je lepší než lhostejnost.*“

„*Potřebujeme pohodlí.*“

„*Jinak chceme jenom otáčet vypínačem a mačkat knoflíky...*“

„*Příroda je tu zdarma, ale možná proto s ní zacházíme jako s lacinou záležitostí.*“

„*... tam kde kdysi byl krásný vzrostlý les, dnes byla rodinná zástavba.*“

„*uvědomila jsem si, jak jsou lidé v honbě za majetky bezcitní, lhostejní k přírodě.*“

„*Snadno se přemýšlí o ekologii, když sedíme doma u televizoru jen v krátkých rukávech, venku mráz až praší. Na jídlo si připravíme z čeho zbude spousta obalů, zapijeme to chutným nápojem z plastické láhve.*“

„*Průmyslová činnost zhoršuje především kvalitu ovzduší, které je nezbytnou součástí života a zdraví lidí, zemědělská a stavební činnost velmi negativně působí na ostatní součásti životního prostředí člověka.*“

„*Bohužel, v poslední době se projevuje velmi alarmující trend benevolentního přístupu určitých skupin obyvatel, zejména z velkých měst k jihomoravské přírodě, kteří mnohdy svým jednáním poškozují životní prostředí našeho regionu. Vjíždějí motorovými vozidly do chráněných krajinných oblastí, znečišťují ovzduší výfukovými plyny, ukládají odpadky mimo určená místa, zakládají ohně na nedovolených místech, poškozují rostlinstvo, živočišstvo atd.*“

Z výpovědí lze usuzovat o postupném utváření životního stylu respondentů, o jeho **ovlivňování kulturními stereotypy**, zejména z rodiny. Škola jako reprezentant společnosti má tedy významné postavení při ovlivňování životního stylu jedince. Respondenti věří v to, že dobrá výchova je předpokladem pro citlivé a zodpovědné jednání a chování v přírodě. Podstata deklarované kvalitativní změny spočívá jednak v uvědomění si povinností, vyplývajících z existence v rámci přírody, jednak ve volbě individuálního životního stylu, příznivého pro ŽP, např.

„Dnes vidím, co jsem dříve neviděla. Ptáčky zpívající od jara do podzimu, zelený les, lesní zvířata, hory, vrchoviny, barvitost přírody a krajiny, blahodárné slunce. Je krásné být na světě a toto vše vnímat.“

„Systém hodnot souvisí s životním stylem a životní styl s životním prostředím.“

„Jsem laik, který se s touto problematikou nikdy aktivně nesešel, jsem ale milovníkem přírody, jejíž devastace uráží můj krasocit.“

„Říkám si , že my lidé jsme opravdu ti nejhoupější tvorové na Zemi. Naše jednání je nepochopitelné a zarážející. Pozoruji to nejen na svém okolí, ale i sama na sobě.“

„(k přírodě) „Někdy mám pocit, že my se k ní chováme jako neomezení vládci světa.“

A na závěr:

Identifikace významové jednotky a analytických kategorií a jejich srovnání s odborným diskursem k environmentální problematice v kontextu podpory zdraví naznačuje možnosti ovlivňování kurikula přípravného vzdělávání učitelů. Vyvážený pohled na svět a ucelené vzdělávání spočívá v zaměření se na konsilienci přírodních věd se společenskými a humanitními. Každý vysokoškolský student by měl umět posoudit souvislost mezi vědami a její význam pro blaho člověka. Potvrzuje se tak oprávněnost systematického utváření učitelovy kompetence zdravého životního stylu a kompetence všeobecného rozhledu/osobnostně kultivující, která ovlivňuje hodnotový systém žáků.

V další fázi řešení výzkumného úkolu připravujeme návrh problémových okruhů pro vzdělávání učitelů v environmentální oblasti v kontextu podpory zdraví.

Literatura

- BROWNER, C. M. Why Environmental Education? It is critical to maintaining our quality of life. *EPA (Environmental Protection Agency) Journal*, 1995, s. 6.
- BUBELINIOVÁ, M. *Environmentálna problematika v reci učiteľov a študentov učiteľstva*. Disertační práce, Bratislava : UK, 2003.
- FRANĚK, M. *Psychosociální faktory ovlivňující úspěšnost environmentální výchovy*. Praha: Český ekologický ústav, oddělení environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty, 2000. <http://www.ceu.cz/edu/vyzkum/vyzkum.html>
- De HAAN, G. *Umweltbewusstsein und Massenmedien Perspektiven ökologische Kommunikation*. Berlin : Akademie Verlag, 1995, s. 308.
- HORKÁ, H. Kompetence budoucích učitelů k ekologické (environmentální) výchově se zvláštním zřetelem ke složce osobnostní. In *Environmentální výchova jako součást všeobecného základu v přípravě budoucích učitelů*. Sborník z česko-slovenské konference. Práce katedry biologie a ekologické výchovy Univerzity Karlovy v Praze - SVAZEK č. 4. Praha : UK, 2001, s. 17-23.
- HORKÁ, H. *Ekologická dimenze výchovy a vzdělávání ve škole 21. století*. Brno : PdF MU, 2005. ISBN 80-210-3750-4
- HORKÁ, H.; BUBELINIOVÁ, M. Environmentální problematika v řeči učitelů a studentů učitelství. In *Příprava učitelů pro primární vzdělávání v ČR a budoucí plánování scénářů v Evropě*. Sborník Výzkumného záměru organizace VZO: msm 174500001. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2004, s.223-240. ISBN 80-7042-376-5
- RÝDL, K. Škola jako místo změny. *Učitel'ské listy*, 1999/2000, č. 4, s. 8-12.
- WIEGEROVÁ, A. *Zdraví, podpora zdraví, zdravotní výchova*. Bratislava : UK 2005. 102 s. ISBN80-969146-4-2

Kontakt na autora:

Doc. PaedDr. Hana HORKÁ, CSc.

katedra pedagogiky

Pedagogická fakulta MU

Poříčí 31

603 00 Brno

E-mail:horka@ped.muni.cz